

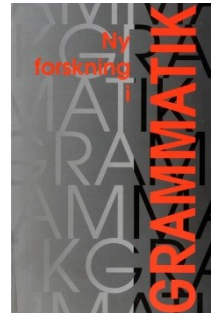
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Den danske imperativmorfologi som et andenordensnul

Forfatter: Peter Juul Nielsen

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 22, 2015, s. 215-232

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Dansk Sprognævn, 2015

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Den danske imperativmorfologi som et andenordensnul

Peter Juul Nielsen

1. Indledning¹

I det danske verbalsystems morfologi skelnes der blandt de finite former mellem to modi: imperativ og non-imperativ (traditionelt kaldet indikativ, jf. GDS:² 196, 233). I denne artikel vil jeg undersøge hvad der egentlig kan siges at være den morfologiske markering af de to modi, og jeg vil argumentere for at hovedskellet i finitsystemet går netop mellem imperativ og non-imperativ, og at dette skel udtrykkes gennem fravær vs. tilstedeværelse af artikulationen af finitsystemets to andre morfologiske kategorier: tempus og diatese. Beskrivelsen af modusoppositionen benytter sig af det teoretiske begreb **andenordensnul** som dækker over fravær af paradigmeartikulation som udtryksmiddel i en tegnopposition, og analysen af den danske modusopposition fungerer dermed som et bidrag til udviklingen af en teori om tegnoppositioner med andenordensudtryk.

I afsnit 2 præsenteres de finite verbalformer i dansk, den traditionelle beskrivelse af modusoppositionen og Heltofts (1998) kritik af traditionen og alternative analyse. I afsnit 3 fremlægges beskrivelsen af imperativmorfologien som et andenordensnul; her vil der først være en kort redegørelse for begrebet andenordensnul, hvorefter analysen af udtryk og indhold for imperativnullet og dets positive modstykke præsenteres. I afsnit 4 fremlægges en række argumenter for analysen, og i afsnit 5 gives der svar på spørgsmålet om hvordan endelsen *-er* skal beskrives i den foreslåede analyse, og det fremanalyserede modusparadigme opstilles. Artiklen afsluttes med en konklusion i afsnit 6.

1 For inspirationen til analysen der fremlægges i denne artikel, takker jeg Henrik Jørgensen der på Grammatiknetværkets møde i 2013 pegede på den danske imperativs udtryk som et muligt eksempel på et andenordensnul. Ansvar for det rimelige i denne analysestrategi og for den fremlagte analyse med dens fejl og mangler er naturligvis udelukkende mit.

2 GDS: *Grammatik over det Danske Sprog*, Hansen & Heltoft 2011.

2. Finitter og modus i dansk

2.1. Finitte verbalformer i dansk

Ud fra de strukturelle egenskaber ved dansk kan et finit verbum defineres som en verbalform der selvstændigt kan fungere som sætningsverbum, dvs. det verbum der er obligatorisk for overhovedet at konstruere en sætning (Hansen 1967: 9; GDS: 83, 195, 204). Af sådanne verbalformer finder man i dansk fem:

Imperativ	<i>spis, giv</i>
Præsens aktiv	<i>spiser, giver</i>
Præsens passiv	<i>spises, gives</i>
Præteritum aktiv	<i>spiste, gav</i>
Præteritum passiv	<i>spistes, gaves</i>

Tabel 1: Finitte verbalformer i dansk

Det skal bemærkes at modalverberne kun har to finitte former, nemlig præsensformen (*må, skal*) og præteritumformen (*måtte, skulle*), idet der ikke kan dannes imperativ af modalverberne, og der ikke kan udtrykkes morfologisk diatese.

2.2. Den traditionelle beskrivelse af modusoppositionen

Man taler traditionelt om en modusopposition mellem imperativ og indikativ hvor der så inden for sidstnævnte findes et tempusvalg mellem præsens, udtrykt med endelsen *-er* (*mal-er, spis-er*), og præteritum, udtrykt med endelsen *-ede/-te* (*mal-ede, spis-te*). Modusoppositionens udtryk beskrives sådan at imperativ udtrykkes med en nulendelse, mens indikativ udtrykkes med tempusmorfemerne *-er* og *-ede/-te*, jf. (1) (Diderichsen 1962: 124; Hansen 1992: 17, 29; se også beskrivelsen af traditionen i Heltoft 1998: 89; GDS: 196).³

- (1) Imperativ: $-\emptyset$ *hent-\emptyset*
 Indikativ: *-er/-ede* *hent-er/hent-ede*

3 Diderichsen (1962: 124) fremstiller ikke modsætningen som nul vs. positivt udtryk, men skriver derimod at præteritum dannes ved at føje *-ede* eller *-te* til imperativ; Hansen (1992: 17) derimod beskriver modsætningen som et valg mellem udtrykket nul og andre (positive) udtryk.

2.3. *Heltofts generaliserede enentydige oppositioner*

Heltoft (1998) argumenterer for at det danske morfologiske system udviser agglutinerende struktur opbygget som enentydige binære oppositioner. At de er **enentydige**, betyder at der til ét isolerbart udtrykselement hører ét isolerbart indholdselement (dvs. manifestation af én indholdskategori) og vice versa.⁴ Disse oppositioner udtrykkes normalt gennem modsætningen ‘nul vs. noget’, jf. adjektivets bestemthedsbøjning i fx *smuk-Ø vs. smukk-e* (Heltoft 1998: 85, jf. Braunmüller 1989). Ud fra dette grundsynspunkt kritiserer Heltoft (1998: 89, 93-94) den traditionelle beskrivelse af finitbøjningen for at bero på en opfattelse af præsens og præteritum som portmanteau-morfemer: Udtrykket *-er* har det sammensatte indhold ‘præsens + indikativ’, mens *ede/-te* har det sammensatte indhold ‘præteritum + indikativ’. Det giver ifølge Heltoft en usystematisk og inkonsekvent analyse af tempusoppositionens formanter som ikke stemmer overens med det morfologiske systems generelle agglutinerende enentydige opbygning, og det centrale argument i denne kritik er at *-er*’s funktion strukturelt set ikke er at være præsensmarkør. Dette viser Heltoft gennem en analyse af de enentydige oppositioner i såvel diatese- som tempusystemet.

I diatesesystemet udtrykkes aktiv vs. passiv med *Ø* vs. ‘noget’, nemlig *-(e)s*, hvilket kan observeres i infinitiv:

- (2) spis-e-Ø vs. spis-e-s
- (3) hent-e-Ø vs. hent-e-s

I tempusystemet udtrykkes præsens vs. præteritum ligeledes med *Ø* vs. ‘noget’. Det fremgår der hvor kontrast til imperativ er ude af billedet, nemlig tempus i passiv ((4)-(5)) og tempus i modalverber ((6)-(7)):

- (4) spis-Ø-es vs. spis-te-s
- (5) mal-Ø-es vs. mal-ede-s
- (6) må-Ø vs. må-tte
- (7) skal-Ø vs. skal-le

4 Modsætningen til den enentydige struktur er portmanteau-strukturen, kendt fra fx latin, hvor ét morfologisk udtrykselement (en endelse) udtrykker et sammensat indhold, bestående af artikulation af flere kategorier (fx numerus og kasus).

Formanten *-er* er kun relevant i sammenhæng med valgene præsens og aktiv. Disse to valg udtrykkes ved \emptyset og \emptyset , altså samlet set et fravær af positivt tegnudtryk, hvilket i sig selv ikke er til at skelne fra imperativ. Dermed bliver *-er's* funktion at kontrastere med imperativs nul, *spis- \emptyset* , således at *spis- \emptyset - \emptyset -er* udtrykker præsens og aktiv gennem de to nuller – som overalt i diatese- og tempussystemet – og non-imperativ gennem *-er*.

I denne analyse pointeres det at kontrasten imperativ vs. non-imperativ kun findes der hvor præteritum og passiv er fravalgt (Heltoft 1998: 92-93), hvilket placerer modusoppositionen i relation til præsens og aktiv – ikke som det strukturelt set overordnede valg som man ser det i den traditionelle beskrivelse.

I den følgende analyse vil jeg argumentere for at Heltofts analyse af enentydigheden i oppositionerne er korrekt, men at traditionens placering af modusoppositionen alligevel er den mest rimelige.

3. Imperativ som andenordensnul

3.1. Begrebet andenordensnul

Det ofte omdiskuterede, men i en strukturel tegnanalyse helt nødvendige begreb nultegn kan defineres som 'betydningsbærende fravær' (jf. Mel'čuk 2006: 469-516; Nielsen 2014: 187). Nultegnet er som andre tegn en relationelt defineret størrelse som fremanalyseres gennem den klassiske kommutationsanalyse (Hjelmslev 1943: 55-67, jf. Harder 1996: 200-201) hvorved der etableres en relation mellem en udtryksforskel og en indholdsforskel. Det særlige ved nultegnet er så at forskellen mellem to (eller flere) indholdselementer er forbundet med forskellen mellem fravær af et givent (eller flere givne) udtrykselement(er) og tilstedeværelse af et sådant element hvorved fraværet – nullet – agerer udtryk for et bestemt indhold i opposition til tegn med positivt udtryk. At antage nultegn som relevante elementer i sprogsystemet er ikke det samme som at hævde at der på udtryksiden "er noget" alligevel selvom man ikke kan konstatere dets tilstedeværelse. Basbøll (2005: 352-353, 369) kritiserer brugen af nulendelser i beskrivelsen af dansk, men hans afvisning af nullerne går på at det er forkert at påstå at der er faktiske elementer på sprogets udtryks side som blot ikke er til at høre eller se. Det er jeg enig i, men Basbølls nulkritik rammer ikke strukturelt definerede sproglige tegn udtrykt ved et fravær af positivt udtryk – kritikken understreger blot at

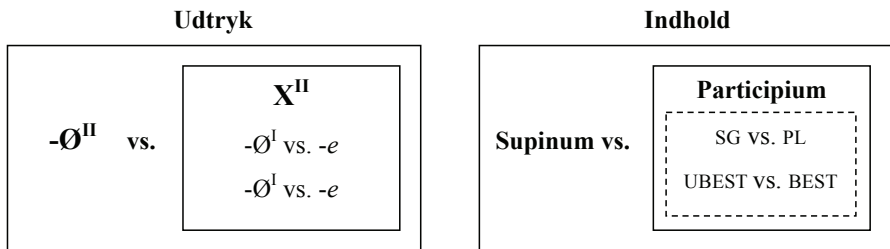
det betydningsbærende ‘ingenting’ virkelig er ingenting (se også Nielsen 2012: 156-160). Der kan stilles en række krav til hvornår betingelserne for at operere med et nultegn er opfyldt, som dog ikke skal gennemgås her (men se Nielsen 2012: 144-154; Mel’čuk 2006: 470-471).

Den morfologiske udtryksforskel mellem fravær og tilstedeværelse kan forekomme på forskellige niveauer, og der kan derigennem fremanalyseres nuller af forskellige orden: nulteordensnul, førsteordensnul og andenordensnul. Teorien om de forskellige ordener af nul er udfoldet andetsteds (Nielsen 2012: 179-195; Nielsen 2014: 187-189); her vil jeg udelukkende resumere sondringen mellem første- og andenordensnul.⁵ Et førsteordensnul – symboliseret med \emptyset^I – er et “almindeligt nul”, nemlig fraværet af et eller flere kontrasterende tegns positive udtryk. Et eksempel på \emptyset^I er singularisnullet i spansk numerusbøjning (fx *libro*- \emptyset ‘bog’) der fungerer som tegnudtryk i kraft af at være fraværet af pluralis-*s* (*libro-s* ‘bøger’), og denne nultype kan kaldes **morfemisk nul**. Et andenordensnul – symboliseret med \emptyset^{II} – er det betydningsbærende fravær af paradigmeartikulation, altså valg i et eller flere bestemte paradigmer. \emptyset^{II} er udtryk i en relation mellem (a) en indholdsdifferentiering og (b) fravær vs. tilstedeværelse af et valg i et sæt af morfemer med hver deres udtryk og indhold. Eftersom \emptyset^{II} er et fravær af ikke bare ét “almindeligt” positivt morfemudtryk (eventuelt blandt flere mulige individuelle morfemers udtryk), men af et samlet sæt af morfemer med hver deres indhold og udtryk inden for rammen af et paradigme, kan denne nultype kaldes for **supermorfemisk nul**. Andenordensnullets paradigmatiske modstykke – det der fungerer som udtryk for det tegn der kontrasterer med tegnet der har \emptyset^{II} -udtryk – er artikulationen af det eller de paradigmer som \emptyset^{II} er fraværet af, og dette kontrasterende udtryk kaldes for andenordensekspONENT, symboliseret med X^{II} .⁶

5 Nulteordensnullet, som ikke spiller nogen rolle i denne artikel, er et nul på allomorfsk niveau hvor et givent tegn blandt flere udtryksvarianter kan have en nulvariant, fx nulallomorfen for pluralis genitiv i tjekkisk over for de positive tegnudtryk, fx -*ů*: *slov*- \emptyset ‘ord-PL.GEN’ vs. *hrad*-*ů* ‘slot- PL.GEN’ (Nielsen 2012: 180-183).

6 Jeg har tidligere (Nielsen 2012: 181-182; Nielsen 2014) brugt betegnelsen ‘andenordensmorfem’ om det positive modstykke til andenordensnullet, og det giver det indtryk at \emptyset^{II} ikke er (udtryk for) et morfem. Eftersom både \emptyset^{II} og dets positive modstykke konstituerer udtrykssiden af et morfem, er der tale om forskellige slags andenordensmorfemer, og derfor får det positive udtryk for et sådant morfem betegnelsen andenordensekspONENT.

Et eksempel på et andenordensnul i opposition til en andenordenseksponent er oppositionen mellem supinum og perfektum participium i dansk som er beskrevet i detaljer i Nielsen (2014). Analysen kan kort resumeres således: De to infinitte verbalformer er begge bygget op omkring en verbalstamme plus elementet *-(e)t*, og det er det videre valg i tilknytning til *V-(e)t-* der markerer sondringen mellem de to. Supinum udtrykkes ved fraværet af artikulation af paradigmerne bestemthed og numerus, hvorved supinums distinktive udtryk er \emptyset^{II} . Participium udtrykkes ved tilstedeværelse af artikulation af paradigmerne bestemthed og numerus, hvorved formens distinktive udtryk er X^{II} . Participiets X^{II} realiseres af morfemerne der indgår i de to artikulerede paradigmer, for begges vedkommende udtrykt af førsteordensnul vs. positivt udtryk: \emptyset^{I} vs. *-e*. Analysen af indholdsforskellen mellem supinum og participium kan ikke udfoldes her (men se Nielsen 2014: 181-186, 189); forskellen i supinum vs. participium kan dog kort resumeres dels som verbal vs. adjektivisk funktion, dels ekstern vs. intern argumenttilskrivning. Den paradigmatiske tegnoppo- sitions udtryk og indhold kan opstilles således (Nielsen 2014: 190):

Figur 1: Udtryks- og indholdssiden i oppositionen supinum vs. participium

3.2. Analyse af imperativ som andenordensnul

Med begrebet andenordensnul bragt på banen kan imperativen og dens paradigmatiske modsætning analyseres som en opposition med andenordensudtryk.

3.2.1. Udtryksanalyse

Imperativ er udtrykt ved fravær af paradigmeartikulation, nemlig fravær af (valg i) paradigmerne tempus og diatese. Imperativens udtryk er således et andenordensnul, og det er et eksempel på “meaningful absence”: Når der *ikke* er tegn der udtrykker tempus og diatese, så er formen imperativ. Udtrykket for imperativs modsætning, non-imperativ, er tilstedeværelse af (valg i) paradigmerne, og vi har dermed at gøre med en andenordenseksponent: artikulation

af paradigmerne tempus og diatese. Disse paradigmers “medlemstegn” er enentydige idet de fastsætter specifikke tempus- og diateseværdier, men på det supermorfemiske niveau udgør paradigmerne som helhed selv et tegnudtryk: Artikulationen betyder non-imperativ.

3.2.2. *Indholdsanalyse*

Indholdsbeskrivelsen af modsætningen mellem imperativ og non-imperativ tager udgangspunkt i den indholdsmæssigt markerede form, nemlig imperativen. Den har den mest specificerede, intensive betydningskodning idet den ifølge GDS insisterer på at sætningen udtrykker et sagforhold (der involverer modtageren) som afsenderen ønsker skal blive sandt (GDS: 732), som i (8).

(8) ring til chefen!

En anden beskrivelse – blandt flere forskellige – definerer imperativen som appelform (Diderichsen 1962: 125; Hansen 1967: 32), nemlig den form der bruges til at påvirke modtageren til at lade noget blive tilfældet (jf. Christensen 2007: 91-93). Ud fra en umiddelbar betragtning kunne det synes oplagt at definere imperativens indhold som specifikation af direktivt illokutionært potentiale, idet formen prototypisk benyttes til at udtrykke handlingsregulerende sproghandlinger af forskellig art – opfordringer (*tag da med til festen*), råd (*lad være med at komme for tæt på hegnet*), instrukser (*skær løget i tynde skiver*), ordrer (*forlad omgående pladsen*) etc. Dog falder visse anvendelser uden for den klart direktive funktion, først og fremmest ønsker af typen *sov godt* og *hav en god tur*. Da den helt nøjagtige indfangning af modusoppositionens indhold inden for det modale felt ikke er afgørende for artiklens analyse af systemets morfologiske opbygning, vil jeg for enkeltheds skyld benytte karakteriseringen ‘direktiv’ om imperativens indhold, vel vidende at denne betegnelse ikke nødvendigvis holder stik i alle tilfælde.

Over for imperativen med det markerede indhold ‘direktiv’ står non-imperativen med det umarkerede indhold ‘non-direktiv’. Non-imperativen insisterer ikke på et ønske om realisering af et sagforhold og er derfor den form der bruges til at udtrykke konstateringer, altså påstande om at et sagforhold **er** tilfældet, som i (9).

(9) du ringer til chefen

Dog har non-imperativen et bredt potentiale og kan bruges til mange forskellige slags sproghandlinger, selv direktiver som jo ellers er imperativens særrområde (jf. GDS: 735; Christensen 2007: 88). Således kan en sætning som (9) godt bruges med direktiv illokutionær kraft. Det umarkerede indhold ‘non-direktiv’ skal dermed forstås som ‘ikke(-nødvendigvis)-direktiv’.

Som hovedmodsatning i finitsystemet er den danske modusopposition ud fra denne beskrivelse altså en morfologisk specifikation af illokutionær ramme: insisteren på direktiv vs. alt mulig andet. Inden for non-imperativ afgør de artikulerede paradigmer tempus og diatese – som udgør non-imperativens X^{II} -udtryk – “forvaltningen” af den umarkerede kodning non-direktiv. Tager vi tempusvalget, kan vi sige at præsens (som umarkeret tempus) er åben over for direktiv anvendelse (10), mens præteritum (som markeret tempus) ikke er (lige så) åben over for direktiv anvendelse (se (11) som et muligt eksempel på en direktiv brug af præteritum).

(10) nu spiser du din mad!

(11) nu var du ham der gik i seng⁷

4. Argumenter for analysen

I dette afsnit fremlægges en række argumenter for analysen af modusoppositionens morfologiske struktur. Argumenterne falder i to dele: først en del om relationen mellem oppositionen og den indholdssubstans som formes af strukturen, hvor fokus vil være på illokution, direction-of-fit og kodning af tidsforankring; dernæst en del om samspillet mellem modusparadigmet og det øvrige grammatiske system, nemlig samspillet med den topologiske forskel mellem forskellige sætningsskemaer og samspillet med de syntaktiske forhold omkring subjektet.

7 Man kan argumentere for at tolkningen af (11) som en direktiv sproghandling ikke siger noget om præteritums potentiale, men er et rent pragmatisk anliggende. Det er også et pragmatisk anliggende at bruge det brede potentiale i præsens til direktiv sproghandling, men den direktive brug af præteritum kan måske synes at være “en tak længere ude” hvad angår de pragmatiske forhold der leder til den direktive tolkning. Man kan således mene at den potentielle direktivitet i (11) har karakter af en indirekte sproghandling. Vurderingen af hvad der er pragmatisk i disse sammenhænge, forekommer dog ikke at være af afgørende betydning for den foreslåede analyse.

4.1. Indholdssubstans: Modusvalg og propositionens forhold til verden

Som beskrevet i afsnit 3.2.2. udtrykker valget af modus – imperativ vs. non-imperativ – en kodning af illokutionær tolkningsramme. Denne ramme afspejler en pragmatisk, altså sproghandlingsmæssig, fundamental sondring med hensyn til hvad det propositionelle indhold “bruges til”. Jeg vil dermed hævde at modusvalget ikke er defineret ved eller underordnet kodning af tidslig forankring; derimod er modusvalget overordnet tempusvalgets specifikation.

4.1.1. Synspunktet at modusvalget er bundet til præsens

I modsætning til synspunktet der fremføres her, er det en udbredt opfattelse at det danske modusvalg er bundet i forhold til tempusvalget. Imperativen beskrives ofte som temporalt futurisk på den måde at det beskrevne sagforhold er knyttet til et tidspunkt efter taletidspunktet (jf. Hamblin 1987: 80-81; Christensen 2009: 51-52). Af den grund anses imperativen for at have tidsmæssig profil til fælles med præsens idet den er knyttet til taletidspunktet og har potentiale til at beskrive fremtid (jf. Hansen 1967: 10). Derfor beskriver flere grammatikere valget af imperativ som en mulighed inden for præsens; med Herslunds ord: “Only in the present is there a modal opposition between an imperative and an indicative” (Herslund 2002: 64). Diderichsen udtrykker sig på en lignende måde: “Modusforskel findes kun i Præsens” (Diderichsen 1962: 126).⁸ En sådan beskrivelse binder modusvalget op på tempusoppositionen; tempusvalget – og mere præcist valget af præsens – er forudsætning for modusvalget. I det følgende vil jeg dog kritisere denne opfattelse og derigennem argumentere yderligere for at lade modusvalget være det overordnede.

4.1.2. Direction-of-fit og tid

Som beskrevet i afsnit 3.2.2. er imperativens prototypiske funktion at sætte en direktiv illokutionær ramme, dvs. markere afsenders intention om handlingsregulering. Handlingsregulerende sproghandlinger kan beskrives i deres kontrast til informationsudvekslende sproghandlinger ud fra begrebet **Direction-of-Fit** (Searle 1976: 3-4, 10-16). Searle skelner mellem fire “match-retninger” hvoraf de to der er relevante her, er ord-til-verden

8 Man bemærker her at Diderichsen tilsyneladende ikke har været helt afklaret omkring forholdet mellem tempus og modus eftersom han to sider tidligere skriver: “Modsætningen mellem Præsens og Præteritum findes kun i Indikativ” (Diderichsen 1962: 124), jf. afsnit 2.2.

(word-to-world) og verden-til-ord (world-to-word).⁹ For sproghandlinger med match-retningen ord-til-verden gør man som taler gældende (og påtager sig ansvaret for) at der **er** overensstemmelse mellem ord (sætningens sagforholdsfremstilling) og verden, altså den centrale egenskab ved konstativer (jf. GDS: 55). Overensstemmelsen kan mere specifikt dreje sig om verden på et bestemt tidspunkt i forhold til taletidspunktet således at matchet mellem fremstilling og sagforhold-i-verden skal kunne hævdes på taletidspunktet som værende gældende på et givent tidspunkt (eksempelvis på et tidspunkt forud for taletidspunktet). For sproghandlinger med match-retningen verden-til-ord udtrykker man ønske om at verden **bringes** i overensstemmelse med ordene (sætningens sagforholdsfremstilling). Dette er den centrale egenskab ved direktiver, men også for ønsker der ikke fordrer aktiv handlen af modtageren, som i *kom godt hjem* eller *hav det godt*. Eftersom direktiven er en sproghandling der skal få en forandring (eller en ikke-forandring, fx *lad være med*, *bliv ved med*) til at ske, må verdens overensstemmelse med ordene finde sted efter taletidspunktet. Således er fremtidsaspektet et logisk og handlingsmæssigt iboende aspekt ved handlingsregulering.¹⁰

Ved ord-til-verden er det væsentligt for den hævdede eksisterende overensstemmelse hvilken tidlig forankring sagforholdet har. Sandhedsbetingelserne for konstativer (eller mere præcist for den proposition der hævdes i og med den konstative handling) bestemmes bl.a. af tidspunktet for sagforholdet, og valg mellem forskellige tidsforankringer er dermed et funktionelt motiveret strukturtræk for sætninger med ikke-direktiv tolkningsramme – altså et relevant valg for non-imperativ. Ved verden-til-ord er tidlig forankring – i hvert fald hvad angår før vs. ikke-før taletidspunkt – **ikke** relevant. Direktiver skal ikke sandhedsvurderes ift. tidspunkt for sagforholdet (fordi den indeholdte proposition ikke hævdes), og der er således ikke nogen funktionel motivation for valg mellem forskellige tidsforankringer for sætninger med direktiv tolkningsramme – det er ikke et relevant valg for imperativ.

9 De sidste to er fravær af match-retning, som kendetegner repræsentativer, og dobbelrettet match-retning, som kendetegner Searles deklarativer.

10 Det fremtidsrettede ved direktiverne gælder for alle verden-til-ord-sproghandlinger, også ønskerne, og dermed gælder betragtningerne om det futuriske ved imperativens funktion også de anvendelser der ikke oplagt er direktive.

4.1.3. Vellykkethedsbetingelser og grammatisk kodning

De ovenfor beskrevne pragmatiske forhold omkring ytringer udtrykt med imperativ er grundlaget for beskrivelsen af imperativens grammatiske kodning. Om tid og imperativ skriver Hamblin: “[T]he actions or states enjoined by an imperative must always be in the future, and that seems to mean that there must be no room for tense distinctions. **Imperatives may as well be reckoned as tenseless.**” (Hamblin 1987: 81, min fremhævelse). Af såvel funktionelle som strukturelle årsager må imperativens tempusløshed beskrives som del af den grammatiske kodning, nemlig **fravær af tempusmodsatning** og dermed fravær af kodet temporal specifikation. Imperativens forbindelse til den temporale specifikation ‘fremtid’ er et pragmatisk anliggende; det udgør en del af direktivens vellykkethedsbetingelser, nemlig **the propositional content condition**. For direktiven er denne betingelse således defineret: “The directive point determines the condition that the propositional content represents a future course of action of the hearer” (Searle & Vanderveken 1985: 113). Modusvalget mellem imperativ og non-imperativ har altså tidsrelaterede implikationer af pragmatisk art, men de er netop pragmatiske – ikke en semantisk specifikation af tempus.

Argumentet for modusvalgets status som overordnet kan nu opsummeres. Modusvalget bestemmer overordnet illokutionær ramme som kan beskrives ift. grundlæggende forskellige directions-of-fit, eller match-retninger. Idet modusoppositionen har karakter af en modsætning mellem den markerede imperativ og den umarkerede non-imperativ (jf. afsnit 3.2.1.), er bestemmelsen af ramme for imperativ restriktiv (der skal udtrykkes direktiv), men den for non-imperativ er mere åben (der kan udtrykkes både ikke-direktiv og direktiv). Tempusvalg er ikke relevant for den illokutionære kodning i imperativ, og tempusmodsatningen præsens vs. præteritum findes ikke i imperativ, men i non-imperativ.¹¹ Derfor er imperativ vs. non-imperativ den semantiske hovedmodsatning, mens tempus er et valg der hører til inden for non-imperativ.

11 Den grammatiske kategori tempus er ikke udelukket fra sætninger med direktiv funktion; den findes i direktiv anvendelse af non-imperativ (kan du komme væk!, kunne du ikke lige vise mig vejen?), men har her modal betydning, ikke tidslig, hvilket er helt foreneligt med analysen af at tempus-som-tid er irrelevant i imperativ.

4.2. *Samspil i det grammatiske system*

Sondring i finitbøjningen mellem på den ene side imperativ og på den anden side non-imperativ med de fire tilhørende former præsens og præteritum i aktiv og passiv er ikke alene motiveret af den funktionelle analyse af sprog-handlingspotentiale og relationen mellem handlingstyper og tid. Den morfologiske sondring spiller sammen med helt parallelle distinktioner inden for to andre grammatiske delsystemer: topologien og syntaksen.

4.2.1. *Topologi*

Imperativ vs. non-imperativ som hovedmodsatning afspejles i struktureringen af sætningens felter og pladser idet imperativen følger (danner sætning efter) et andet sætningsskema end alle andre finitte former. Imperativen optræder aldrig i neutralt skema (som kendes på at sætningsadverbial og negation står før det finitte verbum, jf. GDS: 313-317), hvilket alle de andre kan ((12)-(13)).

(12) ... at hunden sikkert ikke spiser/spiste gulerødderne

(13) ... at varerne sikkert ikke fragtes/fragtedes særlig langt

Imperativens skema ligner det deklarative, men har ikke noget fundamentfelt (Christensen 2009: 53-54; Christensen & Heltoft 2010: 91, 99-100; GDS: 1578). Pladsen før imperativformen bestemmer ikke – som fundamentfeltet – illokutionær ramme (der er ingen rammemodsætning i forskellen på tom og udfyldt plads før imperativformen), den sætter ikke informationsstrukturelt meddelelsens fundament (pladsen udfyldes aldrig af et referentielt led der sætter perspektivet på det meddelte), og den kan kun udfyldes af *så*, *bare* og *da* (14) (jf. Hansen 1986).

(14) så/bare/da/*nu/*derfor/*igen luk vinduet op¹²

I deres behandling af modus og modale systemer i dansk skriver Christensen & Heltoft om imperativ vs. non-imperativ (indikativ) og ledstilling: “The distinction between imperative and indicative is basic to the Danish mood system. Once the language user selects the imperative only one type of word order is possible. The indicative and the distal system, however, leave several options open, all

12 *Da* optræder kun sjældent på pladsen (Christensen & Heltoft 2010: 100); GDS giver eksemplet: *Er vejret dårligt, humøret sløjt, da tag til Mallorca med Aero-Lloyd!* (GDS: 1579).

related to mood in one way or another.” (Christensen & Heltoft 2010: 91).¹³ Denne beskrivelse af modusoppositionen som den basale stemmer helt overens med synspunktet fremlagt her.

4.2.2. *Syntaks*

Imperativ vs. non-imperativ som hovedmodsætning afspejles også i de syntaktiske relationer mellem finit og subjekt, dels i udtrykssubjektets dependensrelationer, dels i bindingen af indholdssubjektet. Imperativen har fakultativt udtrykssubjekt ((15)-(16)), mens alle andre finitter har obligatorisk udtryks-subjekt ((17)-(18)).

- (15) spis (du) bare
- (16) prøv (du) nu at se om du kan sove
- (17) det regner / *regner
- (18) der snydes / *snydes

Således matches den morfologiske modusopposition af en dependensforskel: I imperativsætninger er der hypotakse fra finit til subjekt (enkelttrettet afhængighed); i non-imperativsætninger er der katatakse mellem finit og subjekt (dobbelttrettet afhængighed, GDS: 82-86, 93-95).

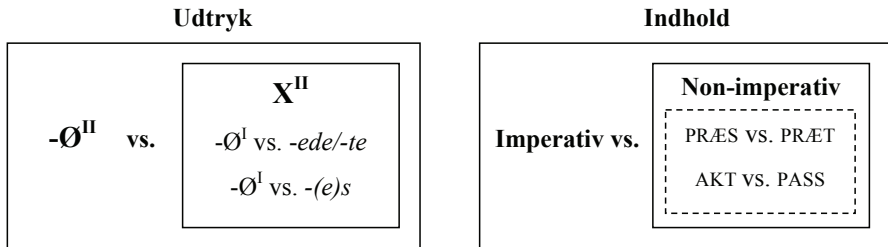
Også på syntaksens indholdsside er der overensstemmelse med modusvalget idet der er forskel i bindingen af sætningens indholdssubjekt. Ved valg af imperativ er verbet låst til andenpersonalt subjekt, altså modtageren (uanset om dette indholdssubjekt optræder som udtryksled eller ej), mens verbet ved valg af alle andre finitte former har frit valg af indholdssubjekt.

5. Modusparadigmet og *-er's* rolle

På baggrund af analysen og argumenterne i det foregående kan modusparadigmets morfologiske strukturering nu rekapituleres og fremstilles grafisk. Paradigmets udtryk er et valg mellem et andenordensnul og en andenordens-eksponent, henholdsvis fravær og tilstedeværelse af artikulation af tempus- og diateseparadigmerne. Paradigmets indhold har som ramme specifikation af illokutionært potentiale, og det udgør et valg mellem imperativ: direktiv il-

13 Begrebet “the distal system” i citatet sigter på tempussystemet (jf. GDS: 645-649).

lokutionær ramme, og non-imperativ: ikke-insisteren på direktiv illokutionær ramme. Sidstnævnte umarkerede valg er knyttet til specifikation af tempus og diatese som dels fungerer som andenordenstegnudtryk, dels udfylder den ikke-direktive ramme. Figur 2 er en foreløbig grafisk opstilling af paradigmets udtryk og indhold som modificeres i næste afsnit hvor *-er* diskuteres.

Figur 2: Udtryks- og indholdssiden i oppositionen imperativ vs. non-imperativ

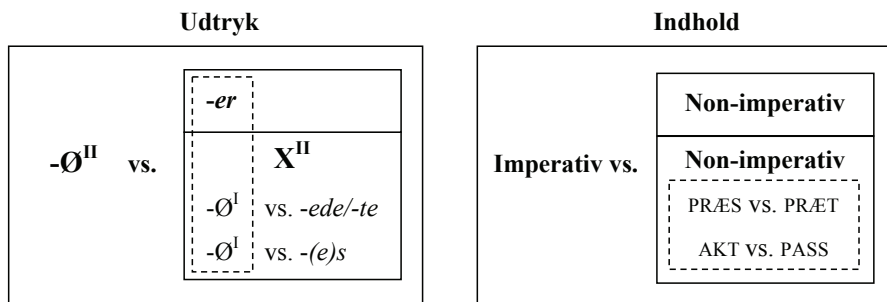
Endelsen *-er*, hvis status de forskellige beskrivelser af finitsystemet er uenige om (jf. afsnit 2.2. og 2.3.), er ikke med i figur 2 ovenfor, og det er nu tid til at svare på hvad *-er*'s funktion er. Synspunktet i denne artikel er at Heltofts (1998) analyse af *-er* som udtryk for non-imperativ i kontrast med imperativs nulendelse er rigtig, dvs. *-er* er ikke præsensformant sådan som traditionen har hævdet. Som følge af den her foreslåede \emptyset^{II} vs. X^{II} -analyse er beskrivelsen af endelsen dog anderledes end hos Heltoft. Endelsen *-er*'s rolle er at være positivt udtrykt signal for artikulation af paradigmerne tempus og diatese der hvor paradigmevalgene giver $\emptyset + \emptyset$: i præsens aktiv. I den forstand er *-er* ganske rigtigt bundet til valg af præsens og aktiv, men det gælder kun på udtryksplanet. Et bud på en beskrivelse af udtrykssiden er at *-er* er en slags allomorf for andenordensekspONENTEN, præcis der hvor den afgørende kontrast til andenordensnullet ellers udebliver. I allomorfbeskrivelsen får non-imperativ dermed følgende realiserede udtryksvarianter,¹⁴ her oplyst med deres forbindelse til førsteordensindhold:

- *-edes/-tes* – med førsteordensindholdet præteritum passiv
- *-ede/-te* – med førsteordensindholdet præteritum aktiv
- *-es* – med førsteordensindholdet præsens passiv
- *-er* – som peger på valget af det dobbelt nuludtrykte præsens aktiv

¹⁴ Med realiserede udtryksvarianter mener jeg de forskellige positivt udtrykte endelser der kan signalere non-imperativ, uden hensyntagen til morfemsegmentering og eventuelle nuller.

Som beskrevet i listen ovenfor **peger** endelsen *-er* på valget af specificationerne præsens og aktiv der hver især udtrykkes med \emptyset^I , og altså er de paradigmeartikulationer der udgør X^{II} -udtrykket for non-imperativ. Dermed kan *-er* beskrives som et indeks for det strukturelt set “underliggende” udtryk for valget af non-imperativ (jf. Anttila 1975; Nielsen 2012: 35-61). Idet *-er* indekserer valgene i tempus- og diateseparadigmet, kan man indvende over for allomorfbeskrivelsen at der jo ikke er tale om et eksklusivt valg af ét medlem af et sæt af forskellige allomorfer (jf. valget af pluralisallomorf i dansk hvor der vælges enten *-er*, *-e* eller \emptyset). Valget af *-er* som signalering af non-imperativ er jo netop bundet til et helt bestemt valg i de paradigmer der ellers udgør den allomorf som *-er* skulle danne allomorfisæt med. Dog kan man fremføre det forsvar for allomorfbeskrivelsen at det alene er udtrykssystemet for modusvalget non-imperativ der er relevant på dette analyseniveau – og altså ikke udtryk og (slet ikke) indhold for de tegn som udgør medlemmerne af de paradigmer der konstituerer non-imperativs X^{II} . Beskrivelsen af *-er* og X^{II} som de to allomorfer for non-imperativ beror dermed alene på en analyse af de mulige positivt udtrykte kontraster til imperativens \emptyset^{II} .

Der er visse vanskeligheder ved grafisk at opstille den foreslåede analyse af modusoppositionen med allomorf-/indeks-analysen af *-er* i en model som den vist i figur 1 og 2. Vanskelighederne gælder ikke mindst en fornuftig fremstilling af relationen mellem strukturen på udtrykssiden, hvor *-er* er forbundet med nuludtrykvalgene præsens og aktiv, og strukturen på indholdssiden, hvor tempus- og diateseoppositionerne jo er med også når det er *-er* som fungerer som det positive udtryk for non-imperativ. Et bud på den grafiske fremstilling er ikke desto mindre forsøgt i figur 3.

Figur 3: Udtryks- og indholdssiden i oppositionen imperativ vs. non-imperativ inkl. udtrykselementer *-er*

Endelsen *-er* lader jo helt entydigt modtageren forstå at der udtrykkes præsens og aktiv, og man kunne indvende mod den foreslåede analyse at det ikke giver mening at degradere denne positivt udtrykte endelses indhold til at være garant for kontrast til imperativnullet og indeks for de usynlige tempus- og diatesesignaleringer (præsens- og aktivnullerne), at en sådan analyse er en rent teoretisk motiveret vigen uden om portmanteau-beskrivelse. Jeg mener dog at de empiriske forhold og et fornuftigt metodisk ønske om en systematisk beskrivelse taler for analysen ved at kræve en samlet analyse af udtrykket for præsens (som ganske tydeligt er nul i passiv og i modalverberne), og at de funktionelle forhold omkring *-ers* rolle peger på netop kontrasten til imperativ som den essentielle funktion. At *-er* “kun” er indeks for præsens og aktiv, er ikke anderledes end at det engelske *-s* der markerer 3. person singularis (*walk-s*, *sleep-s*), ikke har præsens som sit symbolske indhold (præsens udtrykkes af nul, nemlig fraværet af præteritums positive tegnudtryk: *walk-ed*, *sleep-t*), men indekserer præsens (jf. Nielsen 2012: 49-50, 56-57), og beskrivelsen giver den mest systematiske fremstilling af de strukturelle modsætninger i den danske finitmorfologi. Dertil kommer at opgaven med at sikre modsætningen til imperativ er en hovedrolle i verbalbøjningen hvor modusmodsætningen som beskrevet ovenfor er helt fundamental.

6. Konklusion

Analysen af den danske imperativs morfologi som et andenordensnul i opposition til en andenordenseksponent tager udgangspunkt i to umiddelbare observationer: for det første at imperativ kendes ved at der efter verbalstammen ikke er nogen af alle de endelser man ellers finder, for det andet det forhold at når der ikke er valgt imperativ, så er der ikke noget umiddelbart isolerbart modusmorfem for de andre finitte former. Disse observationer er for så vidt i tråd med den traditionelle beskrivelse af modusoppositionen (jf. afsnit 2.2.), men i den her foreslåede analyse fastholdes de binære, enetydige oppositioner – der som beskrevet af Heltoft (1998) er karakteristiske for dansk morfologi – i forening med observationerne. Midlet til en syntese mellem observationen af det overordnede ‘ingenting’ vs. ‘noget’ og de enetydige oppositioner er en beskrivelse på forskellige niveauer af modsætning: førsteordensoppositioner og andenordensoppositioner. En sådan analyse gør det muligt at beskrive tegnrelationen mellem indhold og udtryk inden for finitsystemets forskellige grammatiske kategorier uden at måtte ty til portmanteau-struktur.

Den foreslåede analyse stemmer overens med den opfattelse at modusdistinktionens tilknytning til illokutionært potentiale og sproghandlingsdistinktioner er mere fundamental end tempusspecifikationen, og med den analyse af semantiske og pragmatiske aspekter af temporal forankring som der argumenteres for i afsnit 4.1. Beskrivelsen af en grundlæggende sondring mellem imperativ og de andre finitter stemmer også overens med andre dele af det grammatiske system, nemlig den topologiske organisering i sætningsskematyper og den syntaktiske organisering af subjektsrelation og dependens. Det skulle gerne fremgå af analysen at der på den måde er såvel funktionelle som strukturelle grunde til at betragte det morfologiske udtryk i den danske modusopposition som et eksempel på en andenordensopposition.

Henvisninger

- Anttila, R. (1975). *The Indexical Element in Morphology* (= *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft* 12). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Basbøll, H. (2005). *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press
- Braunmüller, K. (1989). Er det danske sprogs morfologi 'naturlig?', 2. *Møde om Udforskning af Dansk Sprog*, Århus: Aarhus Universitet, 73-87.
- Christensen, T.K. (2007). *Hyperparadigmer. En undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet.
- Christensen, T.K. (2009). Tag nu bare økomælken. Om imperativ og modalpartikler i dansk, i R. Therkelsen & E.S. Jensen (red.) *Dramatikken i grammatikken. Festskrift til Lars Heltoft*, Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet, 51-67.
- Christensen, T.K. & Heltoft, L. (2010). Mood in Danish, i B. Rothstein & R. Thieroff (red.) *Mood in the Languages of Europe*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 85-102.
- Diderichsen, P. (1962). *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udg. København: Gyldendal.
- Hamblin, C.L. (1987). *Imperatives*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hansen, E. (1986). Imperativens fundamentfelt. Et råmateriale. Genoptrykt (2001) i H.G. Jacobsen & H. Jørgensen (red.) *Glæden ved grammatik*, København: Hans Reitzels Forlag, 213-219.
- Hansen, E. (1992 [1977]). *Dæmonernes port* (3. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.

- Hansen, E. & Heltoft, L. (2011). *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aa. (1967). *Moderne Dansk*, bd. III. København: Grafisk Forlag.
- Harder, P. (1996). *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Heltoft, L. (1998). Det danske morfologiske system, *Årsberetning 1996-1997*. København: Selskab for Nordisk Filologi, 85-99.
- Herslund, M. (2002). *Danish. Languages of the World/Materials* 382. München: LINCOM EUROPA.
- Hjelmslev, L. (1943 [1993]). *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse* (= *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague XXV*). København: The Linguistic Circle of Copenhagen.
- Mel'čuk, I. (2006). *Aspects of the Theory of Morphology*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Nielsen, P.J. (2012). *Morphology reconsidered. Theoretical issues and studies in nonfinite verb forms in Danish*. Ph.d.-afhandling, Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet.
- Nielsen, P.J. (2014). Supinum versus perfektum participium i dansk, *Ny Forskning i Grammatik* 21, 177-192.
- Searle, J.R. (1976). A Classification of Illocutionary Acts, *Language in Society* 5/1, 1-23.
- Searle, J.R. & Vanderveken, D. (1985). *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge University Press.